

Andriy Pecharsky
*PSYCHOANALITICAL PARADIGM OF AMOREFICATION IS IN UKRAINIAN
BELYTRISTIC*

FIRST THIRD OF XX.: METAMORPHOSES OF EDYP COMPLEX

The thesis exposes of psychoanalytical connections in Ukrainian fiction of first third of XX. Is done in the article Basic attention is paid to the teoretycliterary analysis of amorefication as metamorphosis of Edyp complex.

Key words: complex of Edyp, identification, transference, psychic reality, amorefication etc.

Оксана ВЕРТИПОРОХ

ЕСЕЇЗМ І ПОСТМОДЕРНІЗМ

Стаття присвячена дослідженню особливостей есеїстичного художнього мислення в постмодернізмі: його генезисі, основним ознакам, специфіці використання сучасними українськими письменниками.

Ключові слова: есе, есеїзація, есеїзм, есема, постмодернізм, авторефлексія.

Епоха постмодернізму, котра виявила інтерес до відкритості, відносності істини, гри та колажу, змінює своє відношення до есеїзму, часто засуджуваного і маргінального жанру в класичній жанровій системі новоевропейської літератури. Есеїстика „зацікавила“ постмодернізм своєю відкритістю, відмовою від претензій на вичерпність смислів, вільною композицією, поглибленою авторефлексивністю. Деконструкція цілісності, така важлива для постмодернізму, знаходить в есеїзмі відповідність до його міждисциплінарності, між (і-над) жанровості тощо [1]. Тому є важливим з'ясування проблеми актуальності есе в постмодернізмі, що яскраво презентується авторефлексивною творчістю сучасних українських письменників (О.Забужко, К.Москальця, Є.Пашковського та інших). Це і є **метою** даної статті.

Відзначимо, що есе, котре як явище виникло в епоху Відродження і означило епоху Модерну, стало частково щоденниковим записом, частково роздумом на актуальні теми, частково статтею, частково оповіданням. В есе поєдналася буттєва достовірність, котра бере початок від документального жанру, мисленнєва узагальненість (від філософії), образна конкретика і пластика (від літератури) [2]. Відтак, на думку М.Епштейна, есеїзм – це поєднання і взаємодія понятійного та образного мислення в культурі Нового часу, відродження мислеобразної цілісності міфу на основі авторської рефлексії. Поширення есеїстичного принципу мислення на інші жанри і типи творчості називають есеїзацією, а сукупність її проявів як цілісний культурний феномен – есеїзмом [3].

Есеїзм своїм рефлексійним та яскраво вираженим індивідуалізмом протистоїть міфу і міфічній свідомості. Супроти цілісності та тоталітарної універсалізації міфу есе пропонує новий характер синкретизму розщепленій постмодерністській культурі, тобто культурі, яка внутрішньо розпалася. Есеїзм постає як опозиція не лише тоталітаризму, міфологізму, але відзначається пошуком нових форм єдності. При цьому есеїзм аж ніяк не можна віднести до когорти „ізмів“, оскільки це не є культурна течія, напрям чи то стиль, а особлива якість всієї культури. Це не літературний, не філософський, не науковий, а якраз загальнокультурний феномен, механізм самозбереження і саморозвитку культури як цілісності, феномен, котрим урівноважуються різноспрямовані тенденції (зокрема, в сучасній культурній епосі) [4]. Есеїзм в сучасній культурі не покриває собою всіх типів і жанрів словесної творчості, а, навпаки, перебуває на периферії кожного із них, в розрізі між ними – і тільки таким чином є центром культурного синтезу в епоху постмодернізму. При цьому есе тільки тоді залишається само собою, коли реконструює межі інших жанрів (до речі, одна з основних ознак постмодернізму). Однак М.Епштейн відзначає, що сучасна культура не є наскрізь есеїстичною, – така б перспектива, де б синтезувалось абсолютно все, видавалась антиутопією. Поки що, як відзначає дослідник, все

залишається на своїх місцях: література залишається літературою, наука – наукою, роман – романом, монографія – монографією [5].

Отже, есеїзм – це міфологія, заснована, по-перше, на авторстві, котре, з одного боку, є досить авторитарним, а з іншого, саме авторська рефлексія змушує читача брати участь в глобальному досвіді, де сама реальність сприймається як літературна, вона включає його контекст, і з приводу якої автор намагається щось сказати, при цьому залишаючись співтором тексту разом з читачем. Тому есеїстичну літературу часто називають рефлексивною літературою або літературою ідей [2]. Тут доречним буде навести рядки Новалиса: „Ми мріємо мандрувати всім Всесвітом, але чи не в нас самих є весь світ? Таємна дорога веде всередину; в нас – вічність зі всіма своїми світами“ [6, 241]. Можна констатувати, що есеїстика в постмодернізмі реконструює традиційне відношення загального і часткового, універсального й індивідуального, коли „я“, разом зі своєю індивідуальністю і специфічністю, стає вмістилищем загальних тем, їх мірилом і критерієм, при цьому не претендує на остаточність і вичерпаність.

Крім провідної ролі авторської особистості, ми можемо відзначити такі риси сучасного есе: особлива актуалізованість, співвіднесеність з теперішнім часом, наявність фатичних елементів, тобто образності, експресивності, присутність категорії дейксиса (вказівки), очевидно, спрямованої на читача [7]. Есеїстичний підхід обов'язково пропонує універсальне значення інтерпретації навіть приватної вузької теми і характеризується в функціональному плані домінуванням функції переконання. Есе через переконання нав'язує авторську версію, інколи завуальовуючи цей намір створенням ілюзії об'єктивності. Провідні ознаки есеїстичного художнього мислення успадковують і сучасні письменники. Сутність їх полягає у вираженні безсилля особистості у системі надособистісних структур сучасного масового суспільства, ворожого творчому суб'єкту, індивідуалізму загалом.

Історія української есеїстики, як теорія жанру, ще достатньо не досліджена, проте можна зробити висновок, що наявні есеїстичні риси в деяких творах

щоденникового, літературно-критичного та нарисового характеру в доробку Т.Шевченка, І.Нечуя-Левицького, І.Франка. До речі, проповідницьку прозу І.Галятівського, Л.Барановича, А.Радивилівського, Д.Туптала, С.Яворського та інших, з її біблійною герменевтикою і постійним варіюванням інваріантного смислу, можна розглядати як джерело зародження української есеїстики [8].

Отже, історію розвитку есе на вітчизняному ґрунті можна прослідкувати від формування окремих рис у бароковій релігійній прозі через щоденникову (Т.Шевченко), художньо-публіцистичну (Марко Вовчок), літературно-критичну (І.Франко) есеїстичну прозу ХІХ століття до повноцінного функціонування жанру в рефлексивній за характером і пристрасній за оцінками творчості вісниківців (Д.Донцова, Є.Маланюка, Ю.Липи, Л.Мосендза). Еміграційна проза середини ХХ століття продовжила вітчизняні традиції есеїстики, тоді як на теренах радянської України беззастережно запанували публіцистична стаття і нарис, але з 60-70-х років і у прозових творах П.Тичини, М.Рильського, О.Гончара, Д.Павличка та інших митців з'являється тенденція до суб'єктивізації, рефлексії [9]. Тексти сучасних есеїстів (О.Забужко, В.Медвідя, Є.Пашковського, К.Москальця та інших) демонструють широкі можливості жанру, що є відкритим полем для експериментів і заповнюють лакуну вільного, інтелектуального, суб'єктивного письма, розвиток якого був неможливим в умовах регламентованої, заідеологізованої радянської культури.

Скажімо, антиіндивідуальне, антирефлексивне начало тоталітарного міфологізму сприймається Є.Пашковським як гротескно-монструозна реальність, яка викликає маніакальний страх перед загрозою бути поглинутим цим монструозним соціумом з його абсурдним "не-існуванням". Тому вульгарному міфологізму масової культури у Є.Пашковського протиставлена біблійна міфологія („Вовча зоря“, „Безодня“) [10]. Але, потрапляючи в полон біблійного міфу, герой письменника поступово втрачає індивідуалізацію, індивідуальна рефлексія стилізується під біблійне пророче мовлення, набуваючи позаособистісного характеру. Будучи антиміфологічною, індивідуальна рефлексія є визначальною для есеїстики. Вона так само здатна консолідувати

національно-історичну реальність, але при цьому приміряти, а не ототожнювати національну ідею і чуттєвий образ: національна ідея перестає персоніфікуватися в образі, а довільно поєднується з ним, як авторська сентенція, індивідуалізований приклад, індивідуалізоване повідомлення, автобіографічний факт [11] тощо (наприклад, у „Щоденному жезлі“ Є.Пашковського).

Також використовує в основі свого тексту есеїстичне художнє мислення О.Забужко, що протистоїть традиційній патріархальній міфологемі. Оскільки одиниця есе – есема наближається до міфологеми як до своєї межі, але ніколи з нею не співпадає [7], адже є продуктом індивідуальної свідомості, то Забужко прагне у такий спосіб уникнути спокус псевдоміфологізування, вийти з конфлікту міфологій у простір динамічної жіночої рефлексії, де есема, насичена лицарсько-феміністичним мотивом, розгортатиметься у своєму розвитку, нарощуванні, проходить різні стадії від емпіричного факту до синтетичного мислеобразу. „Експресивна динаміка цього сходження від „низин“ до „вершин“, – пише Н.Зборовська, – призначена утверджувати Забужчину есему як живі думку в контексті завмерлих патріархальних міфологем. Процес народження парадоксального мислеобразу жіночого лицарства тісно пов'язаний з розщепленням міфів патріархальної української історії та виведенням його в простір постмодерністської дійсності, в якій живе і пише авторка дослідження“ [12, 6].

Есеїзація мовлення означає, що образ і думка не співпадають повністю, а асоціативно ніби чіпляються одне за одного, залишаючи місце для нових зчеплень, що дає простір для необмеженого мовлення, експресивності та фатичності тексту. Есеїзація мовлення передбачає постійне перетікання абстрактного в конкретику образу [3]. Таким чином досягається нова якість авторефлексії, яка полягає в її енергетичній невичерпності, адже поєднання ідеї та образу ніколи не є повним, а тому кожного разу вимагає розгортання нового ряду асоціативних доказів. На відміну від міфологеми, яка тісно пов'язує ідею й образ, М.Епштейн одиницею есеїстичного мовлення називає есему як вільне поєднання конкретного образу й абстрактної ідеї [11]. Свобода їх поєднання

актуалізується через відчутну присутність особистості – того, хто рефлексує, поєднуючи образ та ідею у власному досвіді самоусвідомлення, ніби через призму приблизного споглядання. Саме так розкривається сутність речей і, зокрема, людської душі.

Якщо міф ”закриває двері” від історизму та психологізму, то есе відкриває його в конкретику буття як буття “тут-і-тепер”, тобто як буття самого “промовляння” буття. Тому мислеобрази або есеми мають постійно підтверджуватися фактом автобіографізму – життя письменника, автора тексту.

Відзначалося вже, що есеїзм в епоху постмодернізму є особливо актуальним, оскільки епоха має представити багатомовність, багатоголосість, різноманітність різних поглядів і світоглядів [13], [14]. Есе має виразити собою цю культурну розібраність епохи, утворення простору, в якому може артикулюватися індивідуалізована есеїстична істина. Об’єктивна істина не лише втрачена, але й суб’єктивізується з допомогою есе настільки, що втрачає значення об’єктивізму: істина лише відносна і суб’єктивна за своїм характером. Есеїст не прагне дати уявлення про світ речей, а про себе через світ речей. Скажемо те, що автор есею збирає різні історії, щоб підтвердити факт (наприклад, власної самотності, як у Є.Пашковського, К.Москальця).

На основі есеїзації мовлення відбувається деконструкція романного жанру: жанр переходить у наджанрову сутність або рефлексує текстуальність. Адже для роману головною одиницею є подія, а для есе – те, що відбувається сутнісно, що характерне для життя і смерті індивідуума, або цілого народу, тобто замість події. Але якщо у міфі мислеобраз (міфологема) відноситься до вищої, метафізичної реальності, то есема занурюється в реальність становлення мовлення і є характерною рисою особистісного досвіду автора.

Есема, як відзначає, М.Епштейн – це ”мислеобраз, що безмежно наближається до міфологеми, але ніколи з нею не співпадає, бо є явищем індивідуальної авторефлексії, тобто породженням індивідуальної свідомості” [11, 256].

І нарешті, есеїзація літератури в епоху постмодернізму сприяє руйнуванню традиційних жанрів. У творчості Є.Пашковського, О.Забужко, В.Медвідя еволюція художнього мовлення відбувається через есеїзацію роману. На відміну від жанрової домінанти роману, що є творінням замкнутої в собі, вигаданої реальності, есеїзація долає ці рамки художньої умовності, ліквідує романізацію реальності, переводить її у нескінченний потік текстуальності. Письменники відмовляється від художньої вигадки, їх вже не приваблює художня умовність (вигадкування історій персонажів), вони виводять мовлення у простір сучасності, тобто у простір свого читача. Митець таким чином прагне відкритися сучасності, тобто частково подолати себе, власну одержимість міфологізмом [11]. Есеїзована тканина роману влітається в біографічний досвід самого автора таким чином, що його відношення до себе опосередковується аналізом, рефлексією. Однак повна есеїзація роману має остаточно деміфологізувати образність. Адже головна функція есеїзму – пошукова. Проте вона передбачає і синтез: позахудожня реальність має постати в новій якості узагальнень, де ”я” має відчутти себе причетним до нового, ще не позначеного цілого. Саме у цьому напрямку рухається, наприклад, письмо Є.Пашковського, який демонтує, розщеплює політичні, культурні, літературні ”цінності” („Щоденний жезл“) [10]. Есеїстика стає методом критичної авторефлексії. Опозиційно-альтернативне мислення означає, що творча особистість живе передчуттям і втіленням нового цілого, у зв’язку з цим есеїстичне мислення називають ”антитоталітарною тоталізацією” (М.Епштейн). Тобто в основі есеїзації рефлексивного мислення лежить бажання розщепити фальшиву, мертву цілісність і створити нову, внутрішню динамічну форму пізнання.

Маємо підстави констатувати, що українські письменники осмислюють постмодерністську ситуацію для України як хронотоп поразки. Так В.Єшкілеєв відзначає, що коли ми говоримо про постмодернізм в Україні, то мова йде не про стиль, жанр, напрям, навіть не про культурну чи мистецьку ситуацію, а про „топос поразки, місце поразки”, „час виродження”, „час поразки” [15, 9]. Закономірно, що постмодернізм сприймається теологічно з допомогою метафори

Апокаліпсису. Але апокаліптична ситуація містить у собі й джерело для новонародженого відчуття значимості творчості. Адже вперше у ситуації постмодернізму, як відзначає В.Єшкілев, „з’являється той елемент семантичного світу, який ми можемо назвати свідомою фільтрацією” [15, 10], тобто, коли за допомогою тексту можна змінити реальність. У цій ситуації значущої текстуальності великої ваги набуває мова, яка проголошується вмістилищем суцього та простором для його пошуку. Цей пошук суцього в мові яскраво характеризує позицію сучасних постмодерністів, котрі не лише утверджують власне експресивне мовлення, але й викривають інше – репресивне мовлення, а також мовлення, яке прагне національний світ перетворити у небезпечний Хаос. Постмодерністська ситуація як ситуація хаосу і божевілля обумовлює пошуки форм впорядковуючого мовлення, яке б давало простір для свободи й водночас протистояло анархії. Саме таке завдання приводить митців до нарощування елементів есеїзму у творчості, що вказують на пошуковий характер сучасного прозопису.

Література

1. *Соломеин А.Ю.* Структурные апории эссе [Електронний ресурс] / Соломеин А.Ю. Режим доступу: <http://credonew.ru/content/view/665/33/com>.
2. *Лямзина Т.Ю.* Жанр эссе (к проблеме формирования теории) [Електронний ресурс] /Лямзина Т.Ю. Режим доступу: http://www.Psujourn.narod.ru/liamzina_essay.htm/com.
3. *Эпштейн М.* Законы свободного жанра. Эссеистика и эссеизм в культуре Нового времени / М.Эпштейн. – Вопросы литературы. – 1987. – № 7. – с. 120 – 152.
4. *Ильин И.* Постмодернизм от истоков до конца столетия / И. Ильин. – М.: Новое литературное обозрение, 1998. – 345с.
5. *Эпштейн М.* Парадоксы новизны. О литературном развитии 19– 20 веков / М.Эпштейн. – М., 1988. – С. 334 – 380.
6. *Липовецки Ж.* Эра пустоты. Эссе о современном индивидуализме / Ж.Липовецки. – Спб.: ”Владимир Даль”, 2001. – 330 с.
7. *Эпштейн М.* Онтологические прогулки. Проективный словарь философии. Новые понятия и термины. [Електронний ресурс] / Эпштейн М. Режим доступу: <http://topos.ru/article/2868.com>.
8. *Швец Г.Д.* Есеїстика Василя Барки: жанрова специфіка та проблематика:автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філ. наук: спец. 10.01.01 “Історія української літератури”/ Г.Д.Швец. – К., 2006. – 20, [1]с.
9. Літературознавчий словник-довідник [укл. Р.Т. Гром’як, Ю.І.Ковалів та ін.]. – К.: Академія,

1997. – 752 с. **10.** *Вертипорох О.В.* Текст і бунт. Авторефлексивний прозопис Євгена Пашковського: Монографія./ О.В.Вертипорох. – Черкаси, 2008. – 155 с. **11.** *Эпштейн М.* Между мифом и реальностью / М.Эпштейн // Парадоксы новизны. – М.: Советский писатель. – 1988. – С.256 – 257. **12.** *Зборовська Н.* Відьмацька ересь Оксани Забужко. [Електронний ресурс]°/°Н.В.Зборовська.°Режим°доступу:°<http://community.livejournal.com/zborowska/3841.html> **13.** *Смирнов И.* Психодиахронологика. Психоистория русской литературы от романтизма до наших дней / И.Смирнов. – М.: Новое литературное обозрение, 1994. – 348с. **14.** *Енциклопедія постмодернізму / [за ред. Ч.Вінквіста та В.Тейлора; пер. з англ. В.Шовкун].* – К.: Вид-во Соломії Павличко “Основи”, 2003. – 503 с. **15.** *Єшкілев Є.* Сучасна українська проза – 2: боцмани дискурсивних барж / Є.Єшкілев. – Форма(р)т. – 2002. – №1. – С.9 – 14.

Оксана Вертипорох

ЭССЕИЗМ И ПОСТМОДЕРНИЗМ

Статья посвящается исследованию особенностей эссеистического художественного мышления в постмодернизме: его генезисе, основным признакам, специфике использования современными украинскими писателями.

Ключевые слова: эссе, эссеизация, эссеизм, эссема, постмодернизм, авторефлексия.

Oksana Vertyporokh

ESSEISM AND A POSTMODERNISM

The article is devoted to investigation features by esseistetic art thinking in a postmodernism: its genesis, the basis attribute, specificity of use by modern Ukrainian writers.

Key words: essay, esseisation, esseism, essema, a postmodernism, an autoreflection